

Басняк Ю.А.

Загрози та виклики сучасному трансатлантичному простору безпеки і «українське питання»

Нинішня переоцінка трансатлантичних відносин у сфері безпеки обумовлена процесами глобалізації, зміною конфігурації сили в світі, новим її змістом, які позначилися на міжнародній арені, в Європі, в найбільш трансатлантичній зоні. Для нашої держави ця тема є актуальною як ніколи, адже різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, наявності біля кордонів «заморожених» конфліктів, а також критичної зовнішньої залежності національної економіки обумовлюють вразливість держави, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у «сіру зону безпеки».

Ключові слова: військові конфлікти, глобальна безпека, міжнародні відносини, національна безпека, трансатлантичне співтовариство, постбіполярний період, ЄС, США, Україна.

Нынешняя переоценка трансатлантических отношений в сфере безопасности обусловлена процессами глобализации, изменением конфигурации силы в мире, новым ее содержанием, которые отразились на международной арене, в Европе, в самой трансатлантической зоне. Для нашего государства данная тема является актуальной как никогда, ведь разноректорные геополитические влияния на Украину в условиях неэффективности

гарантий ее безопасности, наличия у границ «замороженных» конфликтов, а также критической внешней зависимости национальной экономики обуславливают уязвимость Украины, ослабляют ее роль на международной арене и выталкивают на периферию мировой политики, в «серую зону безопасности».

Ключевые слова: военные конфликты, глобальная безопасность, международные отношения, национальная безопасность, трансатлантическое содружество, постбиполярный период, ЕС, США, Украина.

The current reassessment of the transatlantic relationship in the security sphere due to globalization, changing power configurations in the world, its new content that have had an impact in the international arena, in Europe, in the transatlantic area. For our country this topic has become more relevant than ever, because multi-vector geopolitical influence over Ukraine in terms of the ineffectiveness of the guarantees of its security, the presence of the boundaries of "frozen" conflicts, as well as critical external dependency of the national economy contribute to the vulnerability of Ukraine, weakening its role in the international arena and pushed to the periphery of world politics, "grey security zone".

Key words: military conflict, global security, international relations, national security, transatlantic community, post-cold war period, the EU, US, Ukraine.

УДК 327.51

Басняк Ю.А.,
здобувач кафедри
міжнародних відносин
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Створення єдиного трансатлантичного геополітичного простору проходило в період, коли «холодне протистояння» було замінене на хитку рівновагу пост біполярного світу з якісно новими викликами, загрозами й конфліктогенним середовищем. Нинішня трансформація стратегії міжнародної безпеки спричиняє та спонукає до осмислення політичних ризиків глобальної безпеки. Сучасні події актуалізують проблематику ефективною протидією реальним і потенційним викликам, спричиненим російською агресією проти Української держави. Для України актуальність обраної теми дослідження зумовлена, з одного боку, необхідністю самоідентифікації нашої держави в міжнародній системі через аналіз трансатлантичних зв'язків. З іншого боку, важливість визначається необхідністю вироблення Україною концепції входження до європейської спільноти, пошуком свого місця у процесі проголошеного державного курсу на інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури.

Проблема трансатлантичних відносин в їх широкому розумінні традиційно займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях американських та європейських, російських та українських дослідників, таких як Г. Кіссінджер, А. Мехен,

Г. Перепилиця, О. Семенюк та ін. З іншого боку, постбіполярний період характеризується тим, що безпека стає одним з найважливіших аспектів у функціонуванні суб'єктів міжнародних відносин, ЄС і США в тому числі. І хоча протягом останнього десятиліття починають з'являтися дослідження, в яких робиться спроба проаналізувати окремі аспекти відносин між США та ЄС, відчутним залишається брак комплексних досліджень, особливо в українській науковій літературі, присвячених їх співпраці у військово-політичній сфері та сфері безпеки. В дослідженні автор аналізує особливості трансатлантичних відносин в постбіполярний період, дає оцінку нових випробувань, з якими зіштовхнулися США та Європейський Союз у військово-політичній сфері та у сфері безпеки, а також звертає увагу на дії США і ЄС із забезпечення та підтримання безпеки в Європейському регіоні після подій в Україні 2014 року.

Загальні цінності, співпадаючі інтереси і спільні цілі є основою того, що часто описується як трансатлантичне партнерство між Сполученими Штатами і Європою. Обидві сторони Атлантики зіштовхуються зі звичним набором проблем, у тому числі з широким колом економічних проблем, а також з тероризмом, розповсюдженням ядерної зброї

і збройними конфліктами або з іншими формами нестабільності в багатьох частинах світу. За майже будь-яких обставин інституціональні стовпи євроатлантичної спільноти, НАТО та ЄС, виявлялися успішними в просуванні процвітання і безпеки в Європі, однак новітні виклики та загрози континентальній безпеці змусили союзників по-новому поглянути на проблематику своєї безпеки, а також переоцінити роль традиційних безпекових інституцій. Так, попри досить тривалу історію європейських інтеграційних процесів, саме на початку 90-х років минулого століття чинники безпеки почали відігравати роль, мабуть, найпотужнішого стимулу та орієнтиру їхньої подальшої еволюції. Зі зникненням системи двополюсних стримувань та противаг у світі виник феномен певного безвладдя або, як його називали політологи на початку 1990-х років, «вакуум сили», або «вакуум безпеки». Європейська стратегія безпеки, яку було ухвалено Європейським Союзом у 2003 році, обґрунтовано визначила чотири стратегічні загрози для європейців: тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти та занепад держав. Відносини зі США теж стали об'єктом глибоких змін.

Загалом відносини європейців зі США заслуговують на окрему увагу, оскільки саме в них міститься одна із загроз системного характеру. Після розпаду СРСР Сполучені Штати Америки стали єдиною «гіперсилою» на планеті. Як влучно зазначав Г. Кіссінджер, завершення «холодної війни» породило спокусу переробити світ за американським зразком» [7, с. 129]. Неготовність американців дотримуватися багатосторонності, приписів міжнародного права та ООН спричинили низку дій і рішень США. Тогочасне бажання європейців розбудувувати власні безпекові механізми в рамках нової архітектури безпеки ґрунтувалося передусім на невідповідності значних досягнень на шляху створення потужної економічної спільноти на континенті безперечним домінуванням США в усіх питаннях, що стосувалися збройного захисту надбань європейської інтеграції. Водночас послаблення світового лідерства США у зв'язку з низкою принципових зовнішньополітичних помилок адміністрації Дж. Буша, зокрема під час глобальної війни з тероризмом і наслідками світової фінансової кризи, свідками якої ми нині є, спонукає до переосмислення ролі й місця євроатлантичного виміру безпеки та порушує питання появи нових впливових гравців у сучасній архітектурі європейської безпеки. Етнічні й релігійні меншини, які компактно проживають на території Євросоюзу, потенційно стають осередками консолідації ворогуючих сторін з подальшим перенесенням конфлікту на терени ЄС. Особливу роль у цьому контексті відіграли конфлікти в колишній Союзній Федеративній Республіці Югославія, зокрема в Боснії та Косові.

Так, поряд з ЄС фактично точилася громадянська війна, чий конфліктогенний потенціал ніс реальну загрозу стабільності європейської спільноти.

Не менш переконливим свідченням наявності потужного конфліктогенного поля в Європі стала у 2008 році серпнева грузино-російська війна. Її значення з погляду формування сучасної архітектури безпеки в Європі ще остаточно не осмислене. Зазначений конфлікт продемонстрував наявність глибоких суперечностей між ключовими гравцями європейської політики, мислення категоріями «сфер впливу» та «балансу сил» зразка ХХ і навіть ХІХ строїть, а також потенціал переростання регіональних конфліктів у субрегіональні чи навіть глобальні.

Однією із сучасних загроз для Європи є зростання ісламського фундаменталізму в безпосередній близькості до континенту. Після розпаду СРСР тероризм перетворився на загрозу номер один не тільки для США, а й для їх союзників – країн Західної Європи. Так, вплив «Аль-Каїди» на Балканах набирає сили з 1994 року, коли Усама бен Ладен заснував у Боснії та Албанії низку так званих гуманітарних організацій. Відомо також, що у воєнних діях на теренах колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія брали участь бойовики, які пройшли підготовку в афганських тренувальних таборих талібів [4, с. 69]. Сотні європейських ісламістів набираються в Сирії та Іраку бойового досвіду та повертаються до країн ЄС. Крім небезпеки терактів, зростання ісламського фундаменталізму поблизу європейських кордонів здатне виступити потужним чинником дестабілізації мусульман, які компактно проживають у країнах Європи, що, в свою чергу, може призвести до громадянського конфлікту [11]. З іншого боку, треба сказати, що логіка «Аль-Каїди», «Ісламської держави Іраку і Леванту» та «Аль-Нусрі» полягає в тому, щоби чинити напади всюди, де тільки це можливо. Небезпека зросла, але вона існувала і раніше.

Не менш гострими для сучасної архітектури євроатлантичної безпеки є також опосередковані та похідні загрози, серед яких значне місце посідають так звані м'які загрози [10, с. 65]. Наприклад, значну загрозу для Європи становить неконтрольований приплив біженців і нелегальних мігрантів з районів нестабільності. Тут варто наголосити на тому, що Європа посилює місію з порятунку мігрантів у Середземному морі. Влітку 2015 року до місії долучили 3 літаки, 18 патрульних човнів і 2 вертольоти. У такий спосіб планується допомогти Італії контролювати кордони і рятувати життя людей [5].

До числа новітніх загроз варто віднести також і Чорноморський регіон, який для континентальної безпеки реально та потенційно є нестабільним регіоном, про що свідчать події, пов'язані з анексією Кримського півострова Російською Федера-

цією в березні 2014 року, коли Україна опинилася на зламі геополітичних інтересів Росії та Заходу. І в якому би напрямі не розвивалася система континентальної безпеки, немає такого сценарію, при якому ті ризики, що існують, та майбутні ризики і загрози оминули б Україну. Статутні документи ООН, Гельсінські угоди 1975 року з безпеки та співробітництва, для України додатково – Будапештський меморандум 1994 року, Великий договір із Росією 1997 року, Хартія про особливе партнерство з НАТО 1996 року – всі ці та багато інших міжнародних угод Російська Федерація фактично дезавуєвала.

Ситуація навколо Криму – це не просто виникнення ще однієї з «гарячих точок» у списку міжнародних конфліктів постбіполярної доби – щось на кшталт російсько-грузинського збройного конфлікту в серпні 2008 року. Якщо кілька місяців тому найгарячішими точками на планеті вважали Сирію, перманентно Іран та Північну Корею, то сьогодні координати світового конфлікту вперше проявились у Східній Європі так, як це вже було і в 1914 році та 1939 році. Анексія Криму та організація бойових дій на Південному Сході України з боку РФ свідчать про початок переформатування пострадянського простору силовими методами та формування нових кордонів РФ.

Сьогодні назріла гостра необхідність термінового створення нових правил безпеки у світі, причинами якого стали: 1) високий ризик застосування зброї масового знищення однією зі сторін конфліктів; 2) масова гонка озброєнь, поява великої кількості регіональних конфліктів і тінювий перехід до стану підготовки нової світової війни. На наш погляд, сутність і наслідки інтервенціоністської політики Росії щодо України та континентальної безпеки мають набагато глибший і небезпечніший характер, ніж усі попередні її прояви – це рецидив «холодної» війни в умовах формування багатопольярного міжнародного порядку. Чітку оцінку агресивним діям Кремля дав на сторінках «Вашингтон Пост» американський політик та дипломат Генрі Кіссінджер: «Путіну слід усвідомити, якими б не були його образи, що політика мілітаризму призведе до нової «холодної війни» [10]. Варто зазначити, що Чорноморський регіон характеризується високим рівнем інституційної структуризації – він є сферою діяльності ЄС, ОЧЕС, НАТО, ОДКБ і ГУАМ. Основним фактором зростання ролі регіону у відносинах міжрегіонального рівня є його наявні й потенційні енергетичні ресурси, позаяк він є частиною глобального енергетичного ринку, виступаючи в ролі з'єднувальної ланки між Каспієм і Європою [8, с. 203].

У постбіполярний період Росія почала претендувати на головну роль у регіоні, пояснюючи це необхідністю протистояти зусиллям країн НАТО на чолі зі США і посилити свій стратегічний

вплив та військову присутність у Чорноморському басейні. Отже, російська модель безпеки в Чорноморському регіоні спрямована на протидію євроатлантистській стратегії ЄС, яку Москва сприймає як намагання під егідою Сполучених Штатів Америки створити Балто-Чорноморську дугу з метою обмеження домінантної ролі РФ у регіоні. Розпад СРСР спричинив зміну рольових функцій окремих причорноморських країн у підтриманні регіональної стабільності. Так, певною мірою втратив свою основу розвиток військово-політичної співпраці між НАТО і Туреччиною, що тривала впродовж усього періоду «холодної війни». Водночас прийняття у 2004 році до НАТО Болгарії та Румунії значно збільшило потенціал військового базування США в регіоні. Договір про розміщення на території Румунії американських військових баз і об'єктів був підписаний у Бухаресті у 2005 році. Завдяки вигідному географічному розташуванню Румунії, що має досить розгалужену військову інфраструктуру, США отримали додаткові можливості для посилення контролю над ситуацією не тільки в Причорномор'ї, а й у районі Придністров'я [1]. Модернізація військових об'єктів у румунському порту Констанца та болгарських містах Сарафова і Бургас дещо послабила роль Туреччини як головного партнера США в регіоні.

Позиція України щодо Чорноморського регіону сформувалася в роки незалежності за декілька етапів, перший із яких пов'язаний зі створенням ГУАМ у жовтні 1997 року під час саміту держав ЄС у Страсбурзі. У рамках початкового періоду діяльності ГУАМ Україна намагалася визначити свою позицію щодо суто економічних питань Чорноморського Регіону, зокрема шляхів транспортування каспійської нафти. Другий етап зовнішньополітичної активності України в регіоні був пов'язаний з наміром створити співдружність Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону за участю прибалтійських країн, Грузії, Азербайджану, Румунії та Польщі відповідно до підписаної в серпні 2005 року між Україною та Грузією спільної заяви. Вона передбачала участь у співдружності ЄС, США та Росії як спостерігачів. Задекларована мета цього угруповання – «перетворення співдружності у повноцінний інструмент для звільнення регіону від усіх решток розподільних ліній, порушень прав людини, від усякого духу конфронтації, від заморожених конфліктів» [3, с. 59].

У 2006–2007 роках Україна разом з Азербайджаном, Грузією та Молдовою взяла участь у трансформації ГУАМ на «Організацію за демократію та економічний розвиток – ГУАМ» і проєкті створення миротворчого контингенту ГУАМ під егідою ОБСЄ та інших міжнародних організацій. У 2008–2009 роках Україна брала участь в імплементації «Документа про заходи зміцнення довіри та безпеки у військово-морській галузі». Проте, на

нашу думку, спроби нашої країни позиціонувати себе як носія демократичних ідей та рушійну силу в утвердженні та поширенні європейських цінностей у Чорноморському регіоні не виглядали переконаливими [6, с. 75]. У 2010–2013 роках влада в Києві не вдавалась до рішучих дій з метою забезпечення соціально-політичної стабільності та заходів зі зміцнення факторів національної безпеки на Кримському півострові.

Глибока й системна політична криза в Україні та пов'язана з нею «революція гідності», унаслідок якої впав режим В. Януковича, сприяли зростанню антиукраїнських настроїв у Криму й активності місцевих проросійських сил. Скориставшись слабкістю нової влади в Києві, режим Путіна пішов на ризик прямої військової інтервенції під приводом «захисту російського населення Криму». Результати так званого референдуму, який відбувся 16 березня 2014 року в Криму, був формальною підставою для приєднання півострова до РФ. Уже 21 березня 2014 року Рада Федерації одноставним голосуванням ратифікувала міждержавний договір «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та створення у складі РФ нових суб'єктів». Реакцією міжнародної спільноти на «референдум» і рішення вищого органу законодавчої влади РФ щодо приєднання, а фактично анексії Криму стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 року. Резолюцію, яка засуджувала агресію Росії проти України, підтримали США, всі країни ЄС і НАТО. Проти прийняття резолюції проголосували Росія, Вірменія, Білорусь, Болівія, Венесуела, Зімбабве, Куба, КНДР, Нікарагуа, Судан і Сирія. Серед держав, що утрималися, переважали країни Африки, Латинської Америки, а також Китай та Індія. У свою чергу, Парламентська Асамблея Ради Європи 9 квітня 2014 року прийняла резолюцію по Україні, у якій засудила анексію Криму.

Статусним заходом щодо стабілізації українсько-російських відносин стала чотиристороння зустріч міністрів закордонних справ (Україна, Росія, США, ЄС) 17 квітня 2014 року в Женеві. За її підсумками було прийнято Спільну заяву, основним положенням якої була домовленість про те, що всі сторони повинні утримуватися від будь-якого насилля, залякування чи провокаційних дій. Оскільки проблематика Криму в Женеві не обговорювалася, Міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров окремо зазначив з цього приводу, що Росія не буде вводити «зайві» контингенти збройних сил на територію півострова для забезпечення нормального функціонування там російської військової бази [9].

Отже, після відділення Криму, втрати значної частини власного флоту та розриву Харківських угод міжнародно-політична ситуація для України в Чорноморському регіоні кардинально змінилася.

По-перше, Україна позбулася території, яка має важливе геополітичне значення для розбудови комунікаційних зв'язків і зміцнення безпекового потенціалу на південному напрямі зовнішньополітичної діяльності. По-друге, втрата Кримського півострова справлятиме негативний вплив на розвиток відносин України з її торговельно-економічними партнерами у форматі ОЧЕС і ГУАМ, зокрема з Туреччиною. По-третє, постраждав і міжнародний імідж України, уряд якої виявився неспроможним вчасно попередити агресивні дії Росії та опинився на межі неоголошеної війни з нею. Нарешті, вжиті з боку Москви заходи щодо значного підвищення ціни на російський газ і обмеження українського товарного експорту до РФ поставили Україну на межу серйозної фінансово-економічної кризи. Формування колективної позиції США, ЄС і «великої сімки» щодо політики Москви дає певні надії на покращення міжнародного становища України в контексті деескалації конфліктної ситуації в її відносинах із Росією та швидку євроінтеграцію нашої держави. Гаазька декларація Великої сімки від 24 березня 2014 року і результати саміту США – ЄС 26 березня 2014 року продемонстрували намір країн євроатлантичної спільноти виступати на підтримку міжнародних позицій та інтересів України, яка опинилась у ситуації нічим не спровокованої агресії з боку РФ. Лідери країн «сімки» прийняли декларацію, у якій жорстко засудили дії Росії в Криму та підтвердили свою рішучість і надалі економічно, фінансово та політично підтримувати Україну [2].

Нинішній виклик, кинутий континентальній безпеці Кремлем, руйнує всю систему міжнародних договорів ХХ – початку ХХІ століть Відштовхуючись від цього, варто зазначити, що нинішній каркас континентальної безпеки становлять неефективна ООН (через право вето в Раді безпеки), формалізована ОБСЄ (Росія не вперше порушує базові принципи її діяльності) і НАТО, яке не визначилося у своїй глобальній стратегії. Ми вважаємо, що першим кроком реформування чинної системи має стати зняття права вето у РБ ООН, другим – фіксація непорушності нинішніх кордонів у Європі. Реформування міжнародної системи безпеки без чіткої фіксації принципу непорушності кордонів неможливе. Третім кроком – нейтралізація неконтрольованого розширення клубу ядерних держав. Якщо Україна не отримає повноцінної компенсації з боку країн-гарантів Будапештського меморандуму, у світі в найближчому майбутньому з'явиться до десятка нових ядерних держав. І четвертим кроком – пошук нових рамок розміщення військових контингентів у Європі. Система балансу звичайних озброєнь у Європі більше схожа на дисбаланс, особливо на кордонах України. У цілому для формування нової системи безпеки західним країнам слід максимально чітко окреслити керівництву Росії можливі сценарії розвитку ситуації:

або перспектива реальної міжнародної політичної та фінансово-економічної ізоляції, або повернення Росії в міжнародно-правове русло з виходом на нові масштабні домовленості із глобальної безпеки. Українська криза 2014 року та її міжнародно-політичні наслідки не тільки засвідчили якісно нову розстановку сил у міжнародних відносинах, а й виявили вразливість і нечіткість стратегічних підходів сучасних номінальних лідерів, включаючи США, ЄС і НАТО.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бадрак В. Румунський плацдарм США / В. Бадрак // Дзеркало тижня. – 2013. – 8 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/international/rumunskiy-placdarm-ssha-.html>.
2. Гаазька декларація за підсумками зустрічі Великої сімки // Європейський простір. Портал проєвропейського громадянського суспільства України. – 2014. – 25 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/262392.html>
3. Геополитическое казино Причерноморья / [С. Гриневецкий, С. Жильцов, И. Зонн]. – М. : Восток-Запад, 2009. – 212 с.
4. Гриненко И. Наркобизнес и национальная безопасность // И. Гриненко. – К. : Сфера, 2004. – 154 с.
5. Європа посилює місію з порятунку мігрантів у Середземному морі // УНІАН. – 2015. – 25 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1082736-evropa-posilyue-misiyu-z-poryatunku-migrantiv-u-seredzemnomu-mori.html>
6. Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2010. – 420 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатия // Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1999. – 733 с.
8. Мэхэн А. Влияние морской силы на историю / А. Мэхэн // Классика геополитики, XIX век. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 435 с.
9. Полная версия Женевского заявления по Украине // Вести. – 2014. – 17 апреля. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesti-ukr.com/harkov/48145-polnaja-versija-zhenevskogo-zajavlenija>.
10. Семенюк О. У відповідь на «м'які» загрози: Спільна європейська політика в сфері безпеки та оборони – майбутнє європейської безпеки? / О. Семенюк // Політика і час. – 2004. – № 2. – С. 65.
11. Терористи «Ісламської держави» планують напад на Європу // Дзеркало тижня. – 2015. – 18 лютого. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/teroristi-islamskoyi-derzhavi-planuyut-napad-na-yevropu-the-telegraph-164677_.html.
12. Kissinger H. How the Ukraine Crises Ends H. Kissinger//Washington Post. – 2014. – March 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html.